

פתח במשפט עבד עברי - דבר תורה

מתחילת ספר שמות עם ישראל מצוי בדרמה אחת גדולה: השעבוד הקשה, האותות והמופתים, דמותו הצומחת ועולה של משה, יציאת מצרים, קריעת ים סוף, "ניסים קטנים" בדרך: מים מסלע, לחם משמים, עמוד אש ההולך לפני המחנה, עמוד הענן הסוכך מלמעלה, ובפרשה שעברה: מעמד הר סיני הנשגב והנורא: "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם".

ועכשיו, הקול נדם והכל שקט. תמו הקולות והברקים, כבה ההר הבוער באש ומותר לעלות בו, נדם קול השופר. מה כעת?

"ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" – דין אנשים נצים, דין גנב והבא במחותרת, דין רוצח, דין מפתה נערה, ארבעה אבות נזיקין, דיני שומרים ועוד ועוד. ובראש כולם: דין עבד עברי!

"פתח במשפט עבד עברי", אומר מדרש אגדה (בובר), "לפי שהיו עבדים במצרים, ופדאם הקב"ה ונתן להם חירות. לפיכך ציוה לישראל בראשונה שלא לשעבד באחיו בפרך ולא לשעבדו לדורות, כי אם עד השנה השביעית, שנאמר: כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד (ויקרא כה מב), לפיכך פתח במשפט עבד עברי".

ומוסיף עליו מדרש שמות רבה: "בוא וראה כמה משובחת פרשה זו! כמה פרשיות של שבח יש בה, וכמה אזהרות הזהיר הקב"ה לישראל בפרשה זו: "כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד", "כי ימכור איש את בתו לאמה לא תצא כצאת העבדים" ומה ענין אלו לאלו? אמר להם הקב"ה לישראל: אני קניתי אתכם במצרים בעשר מכות שהראיתי, שנאמר: נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד (תהלים קלט).¹ כשם שאתם מצווים לא תעבדו באחיך יותר משש שנים, שלא בראתי את העולם אלא לשישה ימים. לפיכך נתתי לך שש שנים, שתהא רשאי לעבוד בעבד עברי".

הרי לנו לא רק מוטיב העבדות במצרים כסיבה לפתיחה בדין עבד עברי, אלא גם ששת ימי הבריאה, בהם כל אדם נברא בצלם אלהים ויחיד בעולמו. יש מצב שאדם מתדרדר. אבל בבקשה, א. לזמן מוגבל וב. לא לאבד בדרך את צלם אנוש שנברא בצלם אלוהים. חיבור זה של בריאת העולם עם יציאת מצרים מצוי, כידוע, גם בציווי על השבת בדברות ואתחנן מול דברו יתרו, וכפי שאנו מחברים בקידוש בליל שבת. השבת היא המשלים הנגדי לעבדות.

בא פירוש כלי יקר ומוסיף עוד רעיון – מכירת יוסף לעבד. ואלה דבריו: "טעם להתחלת כל הדינין בשילוח העבד חופשי לשש, לפי שהדברות מתחילין: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, אמר כאן: כשם שהיית עבד וחופשה ניתן לך כי פדיתך מבית עבדים, כך תקרא דרור וחופשי לעבדך הנמכר לך בגניבתו. כי גם אתם נמכרתם בגניבת יוסף שמכרוהו השבטים ונתגלגל הדבר שירדו על ידו למצרים לבית עבדים. ואף על פי כן, יצאתם לחופשי, כן גם אתם לרבות עבדכם תשלחו חופשי".

זכירת יציאת מצרים בדין עבד עברי, היא גם הזכירה איך התגלגלו לעבדים במצרים ומכרנו את אחינו העברי. והנביא ירמיהו זועק במצור על ירושלים: "לְשַׁלַּח אִישׁ אֶת עֶבְדוֹ וְאִישׁ אֶת שִׁפְחָתוֹ הָעֵבְרִי וְהָעֵבְרִיָּה חֲפְזִים לְבָלְתֵי עֶבֶד בָּם בְּיַהוּדֵי אֶחֱיָהוּ אִישׁ" ... לְקָרָא לָהֶם דְּרוֹר". וזה אגב המקום הראשון בתנ"ך בו נזכרת המילה "יהודי".²

ועדיין, היה עצם דין עבד עברי קשה לקצת הפרשנים. פירוש אבן עזרא בפרשתנו מזכיר את "דברי המכחישים" שמפרשים שעברי הוא מבני עבר, לא מבני ישראל: "וכל מי שהוא מבני אברהם יקרא עברי. א"כ הישמעאלים והעמונים והמואבים והאדומים עברים הם". אבל הוא דוחה פירוש אפולוגטי זה ומביא את הפסוק בספר דברים: "כי ימכר לך אחיך העברי", ומוסיף בלי כחל ושרק: "ואין לאדם בעולם יותר קשה עליו מהיותו ברשות

¹ ראו דברינו על פרק פיוטי זה [פליאה נשגבה ממני](#) בראש השנה.

² לאורך כל ספר בראשית מתרגם אונקלוס: עברי – עֵבְרָאָה (וברבים: עבראים). מספר שמות ואילך, מתרגם אונקלוס באופן עקבי: עברי – הַיְהוּדָאָה (וכך גם תרגום יונתן בספרי הנ"ך).

אדם כמוהו, על כן החל משפט העבד". אחיך העברי מנטרל את כל "העברים" – כל בני עבר ובני אברהם האחרים, ובה בעת מזכיר לך שהוא אחיך.³

התורה לא מכסה ולא מתייפייפת: יש מציאות של עבדות בעולם. יום אחד אולי תעקור האנושות דבר זה, אבל כל עוד הוא קיים יש להתמודד איתו ולא להתחמק ממנו. יש מצב בחברה של חסרי כל שהגיעו עד כדי גניבה ואין להם לשלם: "ונמכר בגניבתו". ויש גם מי שמוכר עצמו לעבד כי הגיע עד פת לחם והוא זקוק לבית, לאוכל, לבגד ללבוש. ויש אפילו מי שמוכר בתו לאדון עברי שלא תיפול בתהומות מהם כבר אין יציאה. בא ספר דברים ומוסיף את מצוות הענקה: "כי ימכר לך אֶחִיךָ הָעִבְרִי או הָעִבְרִיָּה וְעָבְדָךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ: וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם: הֶעֱנִיק תִּעְנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגְרָנֶךָ וּמִיִּקְבָּךְ אֲשֶׁר בְּרַכָּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֵּן לוֹ: ... לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשִׁלְחָךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ כִּי מִשְׁנֵה שָׂכָר שָׂכִיר עָבְדָךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה". בשחרור העבד לאחר שש שנים אנחנו מצווים לרדת לשורש הבעיה הכלכלית שגרמה לאדם להימכר לעבד – לאי השוויון הכלכלי – ולנסות לתקן מעט ממנו. לתת לעבד המשתחרר הזדמנות כלכלית חדשה.

אך נראה שלא צריך להרחיק עד ספר דברים. בפרשתנו עצמה יש מצווה גדולה וחשובה: "אם כָּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֲנִי עִמָּךְ לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה לֹא תִשְׁיָמוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ", מצווה שסוגרת את פרשת עבד עברי מכיוון בסיסי ושורשי, בניסיון ליצור חברה מתוקנת שמבקשת לעקור את הסיבות לעבדות. לא רק מענק חד-פעמי למי שמשתחרר מעבדות, אלא מערכת כספית-כלכלית הוגנת, בלי ריבית נושכת, שתמנע מלכתחילה את ההתדרדרות לעוני ולעבדות או לגרוע מכך. הלואה כספית בלי האליל של ימינו של "תשואה להון", בלי "מכפיל רווח", "ערך המניה", בורסה עולה ויורדת וקפיטליזם דורסני. זו המעלה הגבוהה ביותר של מצוות צדקה, כלשון הרמב"ם בהלכות מתנות עניים: "שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שְׂמֵךְ ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול. ועל זה נאמר: והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, כלומר, החזק בו עד שלא יפול ויצטרך".

דיני עבד עברי הם עניין מורכב וכבר אמרו חז"ל בגמרא קידושין: "כל הקונה עבד עברי, כקונה אדון לעצמו". מצוות הענקה לעבד שהשתחרר גם היא דבר חשוב. אבל התיקון הגדול ביותר הוא מערכת כלכלית וחברתית, הוגנת ואנושית: "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך". את העני שְׂמֵךְ. וחוזרים הדברים בכל עוז בספר ויקרא פרשת בהר: "וכי ימוך אֶחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחִי עִמָּךְ: אֵל תִּקַּח מֵאֲתוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית וְיִרְאֶת מֵאֲלֹהֶיךָ וְחִי אֶחִיךָ עִמָּךְ: אֶת כֶּסֶףךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ וּבְמִרְבִּית לֹא תִתֵּן אֶכְלָךְ: אֲנִי ה' אֱלֹהֶיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לָתֵת לָכֶם אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן לְהִיּוֹת לָכֶם לְאֱלֹהִים". ומיד שם בסמוך: "וכי ימוך אֶחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַר לָךְ לֹא תַעֲבֹד בוֹ עֲבָדְתָּ עָבְדִּי".

בימינו לכאורה אין עבדות, ברוב העולם הנאור אין עוד עבדים. אבל האם אין עבדות סמויה? כזו שלא מוגדרת רשמית אבל קיימת בפועל? כזו שמקורה בעבודה של פליטים שגרים "בחצר האחורית" שלנו וגלומה במוצרים הזולים שאנחנו קונים ברשת ומייבאים מכל קצוות תבל מארצות שם מקבלים הפועלים דולר ליום? האם השכלנו לבנות חברה וכלכלה שמושיטה יד לְמְכִים ולחלשים? כזו שמונעת שעבוד כספי ונפשי לבעלי ההון והכוח? האם הצלחנו לעקור את הגורמים שמביאים לפערי הכנסה ועושר גדלים והולכים?

צדקה התורה כשפתחה בפרשת עבד עברי מיד לאחר מתן תורה! לא רק כזכר ליציאת מצרים, לששת ימי הבריאה בהם כל אדם נברא יחידי ובצלם אלהים ולא רק כתזכורת כואבת לחטא של שנאת אחים ומכירת אח לעבד. אלא כתזכורת מתמדת שעבדות בצורה זו או אחרת קיימת גם בחברה המודרנית ויש ללמוד כיצד להתמודד איתה. בוודאי לא להתעלם ממנה.

שבת שלום
מחלקי המים

³ ועל היחס לעבד כנעני ראו דין תורה שיוצא בשן ועין וכן רמב"ם סוף הלכות עבדים, פרק ט הלכה ת.